

مجله علوم تربیتی و روانشناسی
دانشگاه شهید چمران اهواز، ۱۳۷۹
دوره سوم، سال هفتم، شماره‌های ۳ و ۴
صص: ۱۰۲-۸۵

بررسی عوامل مؤثر بر میزان کتابخوانی و مطالعه آزاد دانش آموزان متوسطه در استان فارس*

محمود بحرانی**

چکیده

این طرح با هدف گسترش اطلاعات موجود در زمینه عادات کتابخوانی و مطالعه آزاد در جامعه به اجرا درآمده است. جامعه آماری این تحقیق را دانش آموزان متوسطه استان فارس تشکیل می‌دهند و چارچوب نمونه‌گیری شامل مرکز استان به اضافه پنج شهرستان دیگر بوده است که به طور تصادفی از بین شهرستانهای استان فارس انتخاب شده‌اند. نمونه مورد بررسی متشکل از ۳۵۸۵ دانش آموز پایه‌های اول تا سوم متوسطه می‌باشد.

نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که در مجموع، بخش زیادی از اوقات فراغت دانش آموزان در ایام تحصیل بیهوده تلف می‌شود (۳۶/۲ درصد از کل اوقات فراغت)، ۲۲/۸ درصد از اوقات فراغت روزانه صرف مطالعه درسی، ۱۷/۶ درصد صرف نمایش تلویزیون و تنها ۱/۱ درصد صرف مطالعه غیردرسی می‌شود. به طوری که سرانه مدت مطالعه آزاد دانش آموزان متوسطه در روز حدود ۵/۵ دقیقه است. دختران هم از لحاظ مطالعه درسی و هم مطالعه غیردرسی مدت زمان زیادتری را گزارش کرده‌اند.

تحلیل رگرسیون به عمل آمده نشان می‌دهد که پس از جنسیت، سرعت مطالعه، عضویت در کتابخانه‌های عمومی، میزان مطالعه اعضای خانواده، میزان برخورداری از کتاب و قصه‌گویی در دوران کودکی، معدل درسی و سطح شغلی پدر از متغیرهای مهم و معنی‌دار در زمینه پیش بینی میزان مطالعه آزاد به حساب می‌آیند.

کلید واژگان: کتابخوانی، مطالعه آزاد

*- خلاصه گزارش طرح پژوهشی شماره ۶۲۶-۱۰۷۸-PC-۷۷ مصوب شورای پژوهشی دانشگاه شیراز
**- عضو هیأت علمی دانشگاه شیراز

مقدمه

ریک الاکرم).

علی‌رغم تأثیر بسزایی که کتابخوانی و مطالعه آزاد در پیشبرد و ارتقاء فرهنگی جوامع دارد، شواهد موجود حاکی از آن است که در کشور ما میزان مطالعه آزاد بسیار پایین است. اما اغلب این اخبار مبنای علمی روشنی نداشته و شواهد تحقیقاتی کافی در این زمینه به چشم نمی‌خورد.

پیشینه تحقیق

تحقیقات انجام شده در ایران پیرامون موضوع کتابخوانی و مطالعه آزاد بسیار ناچیز و انگشت شمار است. اغلب این مطالعات نیز منتشر نشده‌اند. از این رو آنچه که پیرامون میزان مطالعه آزاد در کشور ما گفته می‌شود بیشتر جنبه حدس و گمان دارد و یا از روی میزان کتابهای منتشره برآورد می‌شود. اما در کشورهای پیشرفته بررسیهای متعددی در این باره صورت گرفته است که به پاره‌ای از عوامل مؤثر بر این فعالیت اشاره دارند.

گاتری و شیفت (۱۹۸۳) ضمن مطالعه نمونه‌ای از شهروندان نیوزلند مشاهده کردند که میان مدت مطالعه روزنامه ۳۹ دقیقه، کتاب ۲۴ دقیقه و مجلات ۸ دقیقه در روز بود. بدین

توانایی خواندن برای بشر منافع بسیاری را به ارمغان آورد. چنانکه تاریخ را ممکن ساخت. با ثبت اعمال خود توسط گذشتگان، ما قادر شدیم اجدادمان را بشناسیم. معاملات خام اولیه به تجارتهای پیچیده امروزی تبدیل گشت. فرهنگ و هنر از خواندن زاده شدند و اشعار و رمانها به ما لذت درونی بخشیدند. از نسخه‌های چاپی روزنامه‌ها پدید آمدند که آگاهی سیاسی را در کشورهای پیشرفته همگانی کردند و ما قادریم در هر لحظه از اخبار سراسر دنیا مطلع شویم (گودمن^۱ به نقل از گاتری و شیفت^۲، ۱۹۸۳).

همچنین اکسنهام^۳ (۱۹۹۰) معتقد است خواندن به ما موهبت فن تعقل را اعطاء کرد. خواندن بشر هوشمند را قادر ساخت با خودش گفت و شنود کند. این فضیلت عالی، انسان منطقی را منطقی‌تر نمود، محاسبات تجاری را دقیقتر کرد و علم را به سمت هر چه علمی‌تر شدن سوق داد. محیطی فراهم شد که افکار و خود ما را شکل می‌دهد.

اما شاید فواید خواندن هنوز بر ما پوشیده باشند، به ویژه وقتی که در این قضیه تأمل شود که اولین سخنی که بر آخرین فرستاده خداوند حضرت محمد (ص) نازل شد این واژه مبارک بوده است "اقرأ" و با تکرار آن بر آن تأکید شده است (افراء باسم ریک الذی خلق... اقرأ و

1- Goodman

2- Guthrie and Seifert

3- Oxenham

والدین با کودک از جمله این موارد است. این تعاملات خود شامل چند چیز است: نشان داده شده است که میزان علاقه والدین به کتاب خواندن، با میزان تمایل کودک به خواندن در سن ۷ سالگی مربوط است (مون و ولز،^۱ ۱۹۷۹). همچنین شواهد دیگر حاکی از آن است که کودکانی که خواندن را زودتر فرا می‌گیرند و عادات مطالعه آزاد در آنها توسعه می‌یابد دارای والدینی هستند که خود اهل مطالعه‌اند (کلارک^۲، ۱۹۷۶، دورکین^۳، ۱۹۶۶، مورو^۴، ۱۹۸۳، کاردانیان، ۱۳۷۵).

چگونگی فضای مطالعه در منزل، شاخص دیگری از پیشینه خانوادگی است که با میزان مطالعه آزاد کودکان در رابطه است. شرایط پر سر و صدا و ازدحام در منزل می‌تواند بر عملکرد خواندن و گسترش مطالعه در اوقات فراغت تأثیر منفی بگذارد (واچز^۵، ۱۹۷۹). مطالعه‌ای در ایرلند (گرینی، ۱۹۸۰) نشان داد که تقریباً نیمی از مطالعات زمان فراغت در بستر خواب صورت می‌گیرد. بنابراین، به نظر می‌رسد والدینی که هم امکان دسترسی به کتاب و هم محیط مناسب را برای کودکان خود

ترتیب میانه مدت مطالعه آزاد در نیوزلند بالغ بر ۷۰ دقیقه در روز می‌گردد.

گرینی^۱ (۱۹۸۰) نیز به نقل از شارون^۲ (۱۹۳۷-۷۴) مدت مطالعه مردم آمریکا را ۱/۷۵ ساعت در روز گزارش می‌کند. گرینی همچنین نقل می‌کند که یافته‌های تحقیق هیمل ویت، اپنهایم و وینس^۳ (۱۹۸۵) حاکی از آن است که کودکان بریتانیایی در ماه به طور متوسط ۳ کتاب مطالعه می‌کنند و این وضعیت تا سن پنجاه سالگی کمتر دچار نقصان می‌شود. تحقیق ماکسول^۴ (۱۹۷۷) نشان داد که کودکان ۸ تا ۱۵ ساله در اسکاتلند به طور متوسط ۱/۵ کتاب و کمی بیش از ۵ شماره روزنامه یا طنز را در هر هفته مطالعه می‌کنند. همچنین در زمینه عوامل مؤثر بر کتابخوانی و عادات مطالعه، بک^۵ (۱۹۹۰) ضمن یک برنامه آزمایشی برای ترویج کتابخوانی، از معلمان و والدین دعوت کرد تا با صدای بلند برای کودکان کتاب بخوانند، ساعاتی از روز را به زنگ مطالعه اختصاص داده و کارنامه مطالعاتی برای آنان تهیه کنند. پس از ده هفته او به نتایج مثبتی از لحاظ میزان مطالعه کتاب و مطالعه در اوقات فراغت دست یافت.

جنبه‌های خاصی از محیط خانوادگی رابطه نزدیکی با خواندن دارند. کیفیت تعاملات

1- Greany	2- Sharon
3- Vince	4- Maxwell
5- Beck	6- Moon and Wells
7- Clark	8- Durkin
9- Morrow	10- Wachs

دانش‌آموزان است. به نظر می‌رسد این کار از طریق برگزاری جلسات روخوانی و نقد کتاب، روزنامه و مجلات امکان‌پذیر است و می‌توان در قالب ساعت‌های پرورشی با ارائه خلاصه‌ای از کتابهای جذاب و مطالب مهم روزنامه‌ها و مجلات به ترویج این عادات پرداخت.

الری^۱ (۱۹۹۱) پیشنهاد می‌کند برای ایجاد علاقه در کودکان، آنان را در احاطه کتاب، داستان و خواندن قرار دهید. او به والدین توصیه می‌کند کتابخوانی به ویژه با صدای بلند را یک بخش عادی از زندگی روزمره خود قرار دهند. الری همچنین بر تأثیر فوق‌العاده هسته‌های مطالعه که در آن کودکان دور هم جمع شده و برای یکدیگر داستان می‌خوانند تأکید می‌ورزد. ریاضی (۱۳۷۵) نیز با ذکر مشاهدات خود در کشور کانادا بر نقش والدین و مربیان در عادت دادن کودکان به کتابخوانی تأکید می‌کند.

درباره اثر تلویزیون بر کتابخوانی و مطالعه نتایج تحقیقات متفاوت بوده است. مثلاً، هینکرو بالدینگ^۲ (۱۹۸۸) طی تحقیق روی ۲۳۳۹۵ نوجوان ۱۱ تا ۱۶ ساله در پی این سؤال که آیا تلویزیون جایگزین کتاب خواندن شده است، به شواهد مبنی بر اختصاص وقت یک فعالیت به فعالیت دیگر دست نیافتند. در

فراهم می‌کنند شانس بیشتری برای ترویج عادات خواندن در کودکان خود خواهند داشت. لازم به یادآوری است که تأثیر والدین بر عادات خواندن کودکان همواره ثابت نیست و عوامل شخصیتی مثل سن، نگرش به خواندن، علائق، دوستیها و تجارب قبلی آن را تعدیل می‌سازد. در سنین پایان دوره ابتدایی وقتی که کودکان "شور و شوق خواندن" را تجربه می‌کنند علائق دختران و پسران کم کم از هم فاصله می‌گیرد و نیز گروه ۵ سالان بیش از والدین بر انتخابهای خواندن تأثیر می‌گذارند (ارورکی^۱، ۱۹۷۹، گرینی، ۱۹۸۶).

از دیگر عواملی که به نظر می‌رسد در رابطه با بسط عادات مطالعه دانش‌آموزان نقش داشته باشد، امکانات آموزشی و الگوی رفتاری معلمین است. امروزه، با آگاهی از این مطلب اغلب مدارس اقدام به تشکیل کتابخانه‌های کوچکی کرده‌اند ولی امکانات موجود اجازه تخصیص فضایی برای مطالعه را به دانش‌آموزان نمی‌دهد. مثلاً، در مدارس دوره راهنمایی و متوسطه استان آذربایجان غربی در سال ۷۴ سرانه فضای مطالعه ۰/۰۳ متر مربع و سرانه تعداد کتاب موجود در کتابخانه‌های مدارس ۱/۵ جلد بوده است (بدلی ریحان آباد، ۱۳۷۴). البته صرف دسترسی به کتاب برای پرورش عادات خواندن کافی نیست، بلکه مهمتر از آن ایجاد رغبت و انگیزه در

1- O'Rourke   2- O'Leary

3- Hincks and Balding

زمینه‌ساز، مورد تجزیه و تحلیل قرار دهد. در پژوهش حاضر سعی شده است تا تأثیر مجموعه‌ای از متغیرهایی که بر عادت کتابخوانی و مطالعه آزاد افراد مؤثر فرض می‌شود در یک تحلیل رگرسیون مورد بررسی قرار گیرد. در حالی که در تحقیقات قبلی اثر این متغیرها به طور پراکنده و جدای از یکدیگر مورد توجه قرار گرفته بود.

روش تحقیق

روش نمونه‌گیری

جامعه آماری و حجم نمونه

جامعه آماری این تحقیق را کلیه دانش‌آموزان متوسطه استان فارس تشکیل می‌دهند. چارچوب نمونه‌گیری شامل مرکز استان (شهر شیراز) و ۵ شهرستان دیگر بوده است که به طور تصادفی از بین ۲۵ شهرستان استان فارس انتخاب شده‌اند.

به منظور دستیابی به نمونه‌ای معرف از دانش‌آموزان مقطع متوسطه استان، در آغاز یک حجم ۳۰۰۰ نفری از جمعیت (معادل ۱٪ جمعیت دانش‌آموزان متوسطه استان فارس) هدف مطالعه قرار گرفت و کوشش شد تا سهم هر شهرستان، رشته، پایه و جنس در نمونه تا

همین راستا کووینگتن^۱ (۱۹۸۵) دریافت که تماشای تلویزیون با نمره‌های پیشرفت خواندن رابطه عکس اما با میزان کتابهای خوانده شده رابطه مستقیم دارد. از سوی دیگر وارد و دیگران^۲ (۱۹۸۳) بین مدت تماشای تلویزیون و مطالعه در گروه سنی ۱۷ سال به رابطه معکوس دست یافتند، گرچه در گروه‌های سنی پایین‌تر الگوی خاصی را مشاهده نکردند.

پژوهش حاضر در راستای توجه به فرهنگ کتابخوانی و مطالعه به اجرا در آمده تا اطلاعات جامع‌تری در این زمینه فرا روی دست اندرکاران امور فرهنگی جامعه قرار دهد. هدف از این طرح، بسط اطلاعات موجود پیرامون عادات کتابخوانی و مطالعه آزاد در جامعه بوده است. قبل از این، طرح مشابهی در همین زمینه توسط محقق به اجرا درآمد که طی آن اقدام به مطالعه نمونه‌ای از افراد بالغ با سواد و غیرشاغل به تحصیل گردید (بحرانی، ۱۳۷۶). این پژوهش در ادامه تحقیق مزبور، نمونه‌ای از دانش‌آموزان متوسطه را مورد بررسی قرار داده تا میزان و چگونگی عادات مطالعه آنان، که بخش قابل ملاحظه‌ای از جمعیت را در برمی‌گیرند برآورد نماید و عوامل همبسته با آن را به عنوان عوامل

1- Covington

2- Ward and Others

حد ممکن نزدیک به سهم واقعی آن در جامعه آماری باشد.

روش جمع‌آوری اطلاعات

ابزار جمع‌آوری اطلاعات در این تحقیق پرسشنامه‌ای متشکل از سؤال‌های چندگزینه‌ای و کوتاه پاسخ بود. در این پرسشنامه میزان مطالعه کتاب، روزنامه و مجله و نیز موضوعهای مورد مطالعه و پاره‌ای عوامل و متغیرهای مؤثر مفروض در زمینه عادات مطالعه و کتابخوانی آزاد دانش‌آموزان، سنجیده می‌شد، تهیه و تدوین آن با بهره‌گیری از روش کار محققان دیگری که در این زمینه فعالیت کرده‌اند (مثل گاتری و شيفرت، ۱۹۸۳) و به ویژه پرسشنامه و تجربیات حاصل از طرحی که قبلاً توسط محقق به اجرا در آمده صورت گرفته است. پرسشگری به صورت جمعی بود و پس از ارائه توضیحات لازم از سوی پرسشگر، آزمودنیها شخصاً پرسشنامه را تکمیل می‌کردند.

متغیرهای تحقیق

مطالعه آزاد در این تحقیق به عنوان متغیر وابسته شامل مطالعه روزنامه‌ها، مجلات و کتب غیردرسی بود که در دو بخش جداگانه

ثبت شده است. یک بخش شامل میزان مطالعه آزاد در اوقات فراغت طی یک شبانه روز قبل از پرسشگری بود و بخش دیگر میزان مطالعه طی تعطیلات تابستان را قبل از پرسشگری شامل می‌شد. در مورد اول مدت زمان فعالیت‌های مختلف از جمله مطالعه آزاد به دقیقه ثبت شد و در مورد میزان مطالعه در تابستان تعداد کتب مورد مطالعه همراه با تعداد صفحات هر کتاب و نیز تعداد نسخه‌های مطالعه شده از هر عنوان روزنامه و مجله پرسیده و ملاک میزان مطالعه آزاد قرار گرفت. از آنجا که حجم مطالب مندرج در یک صفحه روزنامه و مجله از حجم مطالب یک صفحه کتاب بیشتر می‌باشد مطالعه هر نسخه روزنامه به عنوان ۱۰ صفحه و هر نسخه مجله را به عنوان ۳۰ صفحه معادل سازی شده‌اند.

متغیرهای مستقل شامل بعضی شاخصهای وضعیت اجتماعی - اقتصادی خانواده و عوامل دیگری از قبیل سرعت مطالعه، میزان مطالعه اعضاء خانواده و میزان برخورداری از کتاب و قصه گویی در دوره کودکی بوده که در بخش تحلیل رگرسیون فهرست کامل آنها بیان شده است. در اندازه‌گیری این متغیرها سعی شده است ملاکها تا حد ممکن به شکل کمی درآید. به طور

نشان می‌دهد. چنانکه ملاحظه می‌شود سهم دختر و پسر در نمونه یکسان بوده، سهم شهرستانها، پایه‌ها و رشته‌های تحصیلی به نسبت سهم واقعی آنها در جمعیت مورد مطالعه در نظر گرفته شده است، چنانکه ۴۶ درصد از نمونه را دانش‌آموزان شیرازی تشکیل می‌دهند و باقی از ۵ شهرستان دیگر بوده‌اند. همچنین در مجموع، ۲۶ درصد نمونه شامل دانش‌آموزان پایه اول، ۳/۳۷ درصد پایه دوم، ۸/۳۵ درصد پایه سوم هستند که باز هم متناسب با سهم نسبی هر پایه در جامعه آماری بوده است.

نحوه گذران اوقات فراغت

به منظور ثبت هر چه دقیق‌تر میزان مطالعات و فعالیتهای مختلف دانش‌آموزان در اوقات فراغت، از آنان خواسته شد که نحوه گذراندن اوقات فراغت خود را در فاصله بین تعطیلی روز قبل از مدرسه و زمان خواب در جدول خاصی درج کنند. آن گاه فعالیتهای

مثال برای اندازه‌گیری سرعت مطالعه از آزمودنی خواسته شده که به طور تقریبی برآورد کند چند صفحه از یک کتاب داستان را در یک ساعت مطالعه می‌کند. به همین ترتیب به یادآور که در کودکی تا چه حد برای او قصه می‌گفتند و چند کتاب در سال برایش می‌خريدند که مقیاس آن از یک کتاب در هفته تا یک کتاب یا کمتر در سال متغیر بود. همچنین مرتبه شغلی پدر نیز به استناد تحقیقات قبلی (مقدس^۱، ۱۳۷۴، خیر^۲، ۱۳۷۶) در مقیاس نمره‌های ۹ بخشی تعیین گردید. به این ترتیب که نمره ۱ نشان دهنده پایین‌ترین شغلها و نمره ۹ برای بالاترین شغلها از لحاظ منزلت اجتماعی در نظر گرفته شد. منظور از مکان مطالعه در منزل نیز امکان برخورداری از فضای مناسب برای مطالعه می‌باشد که در یک طیف ۴ گزینه‌ای از اتاق عمومی با نمره ۱ تا اتاق مستقل با نمره ۴ دسته بندی شده است. مدت زمان تلف شده از اوقات فراغت نیز حاصل کسر مدت زمان صرف شده برای فعالیتهای مختلف از کل اوقات فراغت در یک شبانه روز است.

یافته‌ها

توزع فراوانی آزمودنیها

جدول شماره ۱ توزیع نمونه را به تفکیک شهرستان، جنسیت، پایه و رشته تحصیلی

۱- مقدس (۱۳۷۴) ضمن بررسی منزلت ۹۷ شغل گوناگون به رتبه‌بندی آنها پرداخته است.

۲- خیر (۱۳۷۶) رتبه‌های منزلت شغلی پژوهش فوق را به نمره ۹ بخشی تبدیل کرده و نمره متناظر از ۱ تا ۹ (نمره ۱ برای منزلت پایین و ۹ برای منزلت بالا) به شغل پدر داده است. در پژوهش حاضر برای مرتبه شغلی پدر از این نمره‌های ۹ بخشی استفاده شده است.

جدول ۱. توزیع نمونه به تفکیک شهرستان، جنسیت، پایه و رشته تحصیلی

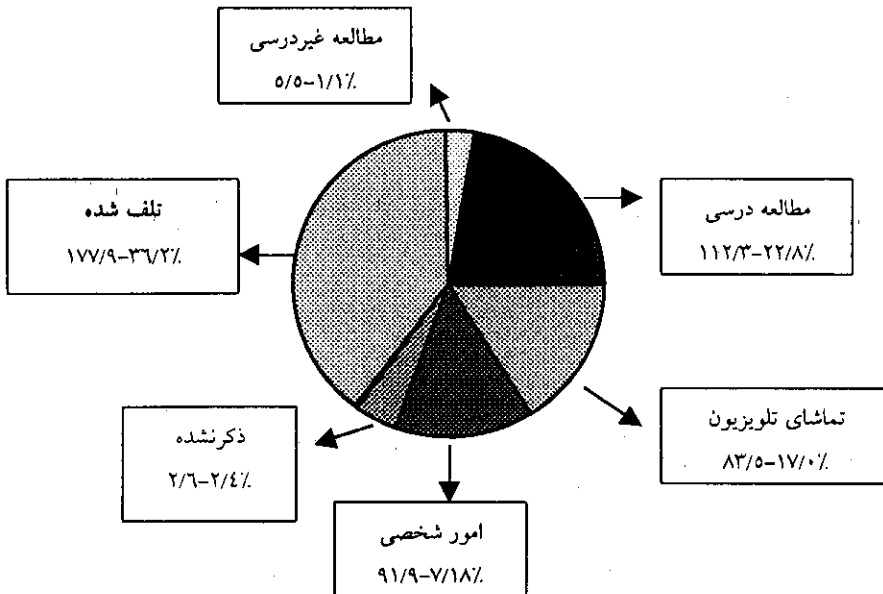
جنسیت		رشته تحصیلی												جمع		شهرستان		
		پسر		کارو دانش		تجربی		انسانی		ریاضی		فنی					سال اول	
تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	
۲۹	۱۹	۱۹	۷۰/۵	۶	۷۰/۲	۶	۷۰/۲	۲۰	۷۰/۶	۱۳	۷۰/۴	۶	۷۰/۲	۱۹	۷۰/۵	۷۰	۷۰/۰	می‌جواب
۸۲۴	۸۱۹	۸۱۹	۷۳/۲	۲۲۲	۷۶/۲	۲۴۰	۷۶/۷	۲۱۹	۷۶/۱	۲۳۱	۷۶/۴	۲۸۸	۷۸/۰	۲۶۱	۷۱/۲/۹	۱۶۶۱	۴۶/۳	شیراز
۲۱۶	۲۱۶	۲۴	۷۶/۹	۶۳	۷۱/۸	۶۷	۷۱/۹	۶۸	۷۱/۹	۷۱	۷۲/۰	۶۳	۷۱/۸	۱۳۲	۷۳/۷	۴۶۴	۷۱/۲/۹	داراب
۲۹۷	۲۴۱	۲۴۱	۷۶/۸	۷۲	۷۲/۰	۷۴	۷۲/۱	۱۱۰	۷۳/۱	۱۰۲	۷۲/۸	۷۰	۷۲/۰	۱۱۵	۷۳/۲	۵۲۳	۷۱/۵/۱	فسا
۱۹۶	۲۴۰	۲۴۰	۷۶/۸	۶۳	۷۱/۸	۶۲	۷۱/۷	۵۴	۷۱/۵	۶۵	۷۱/۸	۷۶	۷۲/۱	۱۲۲	۷۳/۴	۴۴۲	۷۱/۲/۳	فیروزآباد
۱۹۳	۲۱۰	۲۱۰	۷۵/۹	۶۱	۷۱/۸	۵۸	۷۱/۶	۶۱	۷۱/۷	۶۲	۷۱/۷	۵۲	۷۱/۵	۱۰۸	۷۳/۰	۲۰۵	۷۱/۱/۳	لار
۱۷۷۵	۱۷۷۳	۱۷۷۳	۷۵/۰	۴۹۰	۷۱/۳/۷	۵۰۷	۷۱/۴/۱	۵۲۲	۷۱/۴/۸	۵۴۴	۷۱/۵/۲	۵۵۵	۷۱/۵/۵	۹۵۷	۷۱/۶/۷	۳۵۸۵	۷۱/۰/۰	جمع

رقمهای سمت راست درصد نسبی آن فعالیت را به کل اوقات فراغت روزانه نشان می‌دهند. چنانکه ملاحظه می‌شود بخش عمده اوقات فراغت افراد (۳۶/۲٪) بدون هیچ‌گونه استفاده‌ای تلف شده است، ۲۲/۷۸ درصد به مطالعه درسی، ۱۷/۶ درصد به تماشای تلویزیون، ۱۸/۷ درصد به امور شخصی (مثل غذا خوردن، استحمام، خرید و غیره) و ۴/۲ درصد صرف موارد دیگر شده و تنها ۱/۱ درصد به مطالعه غیردرسی اختصاص یافته است.

مختلف آزمودنیها در دسته‌هایی از قبیل مطالعات درسی، مطالعه آزاد شامل مطالعه کتب غیردرسی، مجلات و روزنامه‌ها و نیز تماشای تلویزیون جمع‌بندی گردید. نتایج حاصل از این بررسی در نمودارهایی که در پی می‌آید به تفکیک جنسیت، رشته تحصیلی و شهرستان نشان داده شده است. نمودار شماره ۱ به طور کلی نحوه‌گذران اوقات فراغت دانش‌آموزان را در یک شبانه روز نشان می‌دهد. رقمهای سمت چپ در این نمودار مدت زمان هر فعالیت را به دقیقه و

نمودار ۱. چگونگی صرف اوقات فراغت دانش‌آموزان در یک شبانه روز

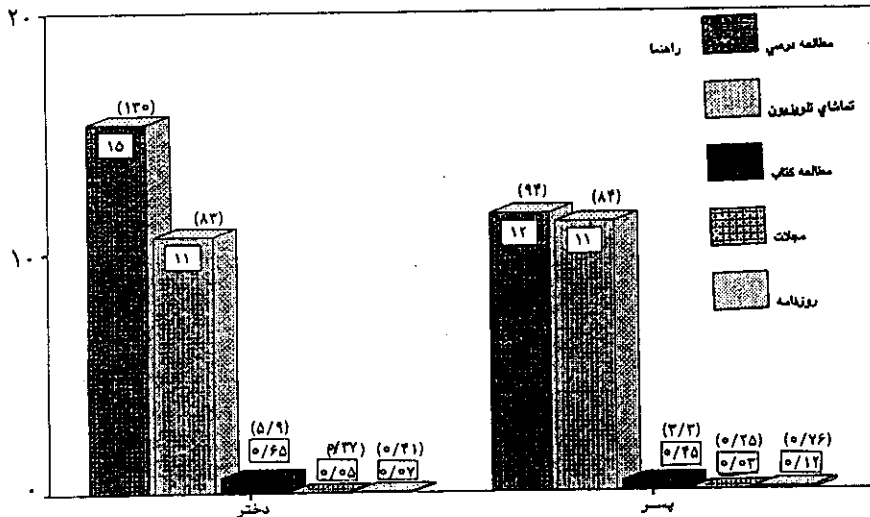

ارقام سمت چپ مدت زمان را به دقیقه و ارقام سمت راست درصد هر فعالیت را نسبت به کل اوقات فراغت نشان می‌دهد.

متوسطه به مطالعه درسی و تماشای تلویزیون اختصاص می‌یابد. مطالعات غیردرسی سهم ناچیزی از اوقات فراغت را در بر می‌گیرند. دختران اندکی بیش از پسران مطالعه می‌کنند. دختران در مجموع حدود $6/7$ دقیقه و پسران حدود $4/3$ دقیقه در روز مطالعه غیردرسی شامل کتاب، مجله و روزنامه دارند که این در پسران حدود $0/6$ درصد و در دختران حدود $0/8$ درصد اوقات فراغت را شامل می‌شود. دختران همچنین از لحاظ مدت مطالعه درسی (130 دقیقه در روز) هم نسبت به پسران (94 دقیقه در روز) وقت بیشتری را صرف می‌کنند.

نمودار شماره ۲ میانگین مدت زمان صرف شده برای مطالعه درسی، تماشای تلویزیون و مطالعه غیردرسی شامل کتاب، مجلات و روزنامه‌ها را، به تفکیک برای دختران و پسران نشان می‌دهد. ارقام داخل مستطیلها درصد نسبی مدت زمان صرف شده برای هر فعالیت را نسبت به کل اوقات فراغت و ارقام داخل پرانتز مدت زمان صرف شده برای هر فعالیت را نسبت به کل اوقات فراغت و ارقام داخل پرانتز مدت زمان صرف شده را به دقیقه نشان می‌دهد. چنانکه ملاحظه می‌شود، بخش قابل ملاحظه‌ای از اوقات فراغت دانش‌آموزان دوره

نمودار ۲. نسبت مدت زمان صرف شده برای مطالعه درسی، تماشای تلویزیون، مطالعه کتاب، مجلات و روزانه به کل اوقات فراغت به تفکیک جنس

ارقام داخل پرانتز مدت زمان را به دقیقه نشان می‌دهد

تحلیل رگرسیون میزان مطالعه آزاد روی پاره‌ای متغیرهای مستقل

به منظور تعیین عوامل مؤثر بر پیش‌بینی میزان مطالعه آزاد دانش‌آموزان، یک رشته تحلیلهای رگرسیون به شرح زیر به عمل آمد که در آنها میزان مطالعه آزاد، متغیر وابسته و متغیرهای مستقل تحقیق شامل شاخصهای وضعیت اقتصادی خانوار و عوامل فردی و اجتماعی دیگر بوده‌اند. البته از ابتدا میزان مطالعه آزاد در طی یک شبانه روز به عنوان متغیر وابسته در نظر گرفته شده بود اما در عمل مشاهده شد تعداد دانش‌آموزانی که همزمان با فعالیتهای آموزشی به مطالعه آزاد پرداخته‌اند کمتر از ۷ درصد کل دانش‌آموزان است. لذا به دلیل اینکه متغیر فوق توزیع بهنجاری در جامعه مورد مطالعه نداشت به جای آن میزان مطالعه آزاد دانش‌آموزان در ایام تعطیلات تابستان به عنوان متغیر وابسته منظور گردید که خود در سه بخش جداگانه شامل تعداد کتابهای مطالعه شده، تعداد مجلات و نیز تعداد روزنامه‌های مطالعه شده در طی تابستان گذشته، ثبت گردید. در ادامه به تحلیل رگرسیون میزان مطالعه غیردرسی روی متغیرهای مورد بحث می‌پردازیم.

تحلیل رگرسیون میزان مطالعه غیردرسی طی تعطیلات تابستان

در این تحلیل متغیر وابسته عبارت است از تعداد کتابها، مجلات و روزنامه‌هایی که طی تعطیلات تابستان توسط آزمودنیها مطالعه شده است. از آنجا که متغیر فوق سه مقوله ناهمگون (کتاب، مجله، روزنامه) را در بر می‌گیرد، به منظور برآورد هر چه دقیقتر آن، تدبیری اندیشیده شد تا میزان مطالعه آزاد به صفحه محاسبه شود. برای این کار ابتدا میانگین تعداد صفحه‌های کتابهای مورد مطالعه که به وسیله پاسخگویان ذکر شده بود محاسبه و در تعداد کتب مطالعه شده ضرب و میزان مطالعه کتاب به صفحه محاسبه شد (این کار ضمن اینکه مواردی را که تعداد صفحه‌ها را ذکر نکرده‌اند وارد محاسبات می‌کند باعث تعدیل مواردی احتمالی هم که تعداد صفحه‌ها را به صورت نامعقول ذکر کرده‌اند می‌شود). یادآور می‌شود، برای هر نسخه مجله مطالعه شده میانگین ۳۰ صفحه و هر نسخه روزنامه مطالعه شده میانگین ۱۰ صفحه منظور گردید که حاصل جمع آنها به عنوان میزان کل مطالعه آزاد غیردرسی در نظر گرفته شد. همچنین، طیف گسترده‌های از شاخصهای

جدول ۲. نتایج تحلیل رگرسیون مرحله‌ای میزان کل مطالعه غیردرسی روی پاره‌ای متغیرهای مستقل مفروض

متغیرهای مستقل به ترتیب ورود به معادله	R	R ^۲	سطح معنی‌داری
جنسیت	۰/۳۱۹	۰/۱۰۲	۰/۰۰۱
میزان برخورداری از کتاب و قصه‌گویی در کودکی	۰/۳۷۹	۰/۱۴۴	۰/۰۰۱
سرعت مطالعه	۰/۴۱۶	۰/۱۷۳	۰/۰۰۱
عضویت در کتابخانه‌ها	۰/۴۴۳	۰/۱۹۶	۰/۰۰۱
میزان مطالعه اعضای خانواده	۰/۴۵۸	۰/۲۱۰	۰/۰۰۱
میزان تماشای تلویزیون	۰/۴۶۷	۰/۲۱۸	۰/۰۰۱
معدل درسی	۰/۴۷۴	۰/۲۲۵	۰/۰۰۱
پایه تحصیلی	۰/۴۷۸	۰/۲۲۹	۰/۰۰۲
مرتب‌بندی پدر	۰/۴۸۱	۰/۲۳۱	۰/۰۱
چگونه فضای مطالعه در منزل	۰/۴۸۳	۰/۲۳۳	۰/۰۱
میزان اتلاف وقت	۰/۴۸۴	۰/۲۳۵	۰/۰۵

فارسی (پیشرفت خواندن)، پایه تحصیلی، میزان برنامه‌ریزی، تأثیر تلویزیون، نحوه استفاده از اوقات فراغت، اهل مطالعه بودن یا نبودن والدین و دیگر اعضای خانواده، عضویت در کتابخانه‌های عمومی و مدارس، میزان پول هفتگی، بودجه خرید کتاب و مرتبه تولد.

قابل ذکر است که متغیرهایی که به صورت دو بخشی بوده‌اند (مثل جنسیت و عضویت در کتابخانه) با کدگذاری تصنعی (۱ و ۰) به ترتیب

وضعیت اجتماعی، اقتصادی، فردی و آموزشی را که در زمینه عادات مطالعه مؤثر فرض می‌شوند به عنوان متغیرهای مستقل (پیش‌بین) در نظر گرفته شده‌اند. عناوین این متغیرها بدین شرحند: سطح تحصیلات والدین، شغل پدر، جمعیت خانوار، میزان برخورداری از کتاب و قصه‌گویی به وسیله اولیاء در کودکی، میل و اراده پیشرفت و ادامه تحصیل، چگونگی مکان مطالعه در منزل، جنسیت، معدل تحصیلی، نمره درس ادبیات

برای داشتن یا نداشتن خصیصه مورد نظر) وارد معادله رگرسیون شده‌اند. همچنین تحلیلها به شیوهٔ مرحله‌ای^۱ و توسط نرم‌افزار آماری SPSS صورت گرفته است. نتایج تحلیل رگرسیون میزان کل مطالعه در جدول ۲ آمده است.

ترتیب متغیرها در این جدول براساس ترتیب ورود آنها به معادله رگرسیون مرحله‌ای می‌باشد. در ستون دوم جدول فوق ضرایب همبستگی چند متغیری بین ترکیبهای مختلف متغیرهای مستقل و متغیر وابسته درج شده و مقدار آن بین ۰/۳۲ تا ۰/۴۸ است. در ستون سوم جدول ۲ مجذور ضرایب همبستگی چندمتغیری بین ترکیبهای مختلف متغیرهای مستقل و متغیر وابسته آمده است که بر نسبت واریانس تبیین شده متغیر وابسته توسط هر یک از ترکیبهای خطی متغیرهای مستقل دلالت دارد. ستون آخر جدول هم سطح معنی‌داری را نشان می‌دهد.

به این ترتیب میزان همبستگی چند متغیری بین متغیرهای فوق در مجموع معادل ۰/۴۸ به دست آمد. به عبارت دقیقتر در کل، ۲۳/۵ درصد از واریانس متغیر وابسته (میزان کل مطالعه غیردرسی در تابستان) توسط

متغیرهای مستقل یاد شده تبیین می‌گردد. سایر متغیرهای مستقل در کنار متغیرهای فوق امکان حضور در معادله را نیافته‌اند زیرا بعضی مثل تحصیلات مادر به دلیل همبستگی زیاد با متغیرهای دیگری مثل تحصیلات و شغل پدر فرصت حضور در معادله را از دست داده‌اند و بعضی مثل جمعیت خانوار، میزان پول هفتگی و بودجه خرید کتاب که شاخصهای اقتصادی به حساب می‌آیند به نظر می‌آید از قدرت تبیین‌کنندگی کافی برخوردار نبوده‌اند. نزدیکی منزل به کتابخانه‌های عمومی و مرتبه تولد نیز در این تحلیل تأثیر معنی‌داری نشان نداده‌اند. مرتبه تولد در بعضی تحقیقات قبلی مهم تلقی شده است، مثلاً گات فرید^۲ (۱۹۸۴) که می‌گوید والدین با فرزند اول تعامل بیشتری دارند و محیطی را فراهم می‌کنند که به توانائی شناختی کودک کمک می‌کند، اما این بذل توجه نسبت به فرزندان بعدی کمتر است. همچنین آناستاری^۳ (۱۹۵۶) به این نتیجه رسید که کودکان ارشد توانایی آموزش و پیشرفت بیشتری را نشان می‌دهند (به نقل از گرینی، ۱۹۸۶).

1- Stepwise

2- Gottfried

3- Anastasia

بحث و نتیجه گیری

بنا به شرحی که گذشت درصد ناچیزی از اوقات فراغت دانش‌آموزان دوره متوسطه یعنی نوجوانان به مطالعه آزاد و خواندن کتاب، مجله و روزنامه اختصاص پیدا می‌کند. در واقع بیش از ۹۳ درصد آنان در ایامی که به مدرسه می‌روند هیچ‌گونه مطالعه غیردرسی ندارند. تنها ۷ درصد آنان در این ایام حداقلی از مطالعه را گزارش کرده‌اند که وقتی این میزان را روی کل دانش‌آموزان نمونه تحقیق سرشکن کنیم به سرانه مدت زمان ۵/۵ دقیقه مطالعه غیردرسی در روز می‌رسیم که حدود ۱/۱ درصد از اوقات فراغت دانش‌آموزان را در بر می‌گیرد. بدیهی است این مقدار در کشوری با سابقه تاریخی طولانی در علم و هنر و گذشته‌های پربار فرهنگی و ادبی و آن همه متون غنی ادبی، ناچیز و نگران‌کننده است. این در حالیست که میزان مطالعه آزاد در سایر کشورها به ویژه کشورهای توسعه یافته بسیار چشمگیر است. چنانکه قبلاً اشاره شد گرینی (۱۹۸۵) به نقل از ماکسول (۱۹۷۷) میزان مطالعه کودکان ۸ تا ۱۵ ساله را در اسکاتلند ۱/۵ کتاب کمی بیش از ۵ شماره روزنامه و یا طنز در هفته ذکر می‌کند. همچنین میزان

مطالعه آزاد بیش از ۶۰ درصد از نوجوانان دبیرستانی، حداقل ۰/۵ ساعت در روز گزارش شده است (گریفین^۱، ۱۹۷۷). یافته‌های تحقیقاتی اخیر مربوط به کودکان در انگلستان نشان داد آنان تقریباً سه کتاب در ماه می‌خوانند و کاهش اندکی در تعداد کتابهای مورد مطالعه در سنین ۱۵ تا ۱۷ سالگی رخ می‌دهد (هیمل ویت، اپنهایم و وینس، ۱۹۸۵).

در بررسی قبلی محقق که بر روی یک نمونه ۳۲۷۸ نفری از شهروندان بالغ و با سواد غیرشاغل به تحصیل در شهر شیراز انجام شد، سرانه مدت زمان مطالعه آزاد شامل ۱/۸ دقیقه مطالعه کتاب، ۱/۵ دقیقه مطالعه مجلات و ۱۱/۱ دقیقه مطالعه روزنامه به دست آمد. به عبارت دیگر، سرانه کل مطالعه آزاد در یک شبانه روز ۱۴/۴ دقیقه بود که اغلب آن را مطالعه روزنامه‌ها تشکیل می‌داد. بدین ترتیب، در حالی که نوجوانان نسبت به بزرگسالان کمتر مطالعه می‌کنند اما بخش عمده مطالعات آزاد آنان را کتاب خواندن تشکیل می‌دهد در حالی که بزرگسالان بیشتر به خواندن روزنامه علاقه‌مندند.

در بررسی علل گرایش یا عدم گرایش به

1- Griffin

تلقی کرد. چنانکه بعضی محققین دیگر (ماکسول، ۱۹۷۷، آیت هد، کیپی و مادرن^۱، ۱۹۷۵) نیز مشاهده کردند که کودکان طبقات کارگری خیلی کم کتاب می‌خوانند (به نقل از گرینی، ۱۹۸۰). اما بعضی به این نتیجه رسیدند که محیط خانوادگی عمدتاً بر پیشرفت خواندن و هوش کلامی کودکان تأثیر دارد (گات فرید^۲، ۱۹۸۴؛ مارجوریانکز^۳، ۱۹۷۹) تا بر عادات خواندن آنها (گرینی و هگارتی^۴، ۱۹۸۵؛ ارورکی، ۱۹۷۹).

در راستای یافته‌های فوق میزان مطالعه اعضاء خانواده در پژوهش حاضر نیز در پیش بینی میزان مطالعه فرزندان مؤثر بوده است. همچنین در این تحقیق، متغیر میزان برخورداری از کتاب و قصه‌گویی در کودکی که از متغیرهای تبیین‌کننده میزان مطالعه غیردرسی بود در بردارنده تعاملات کودک و خانواده است. این متغیر معرف میزان دسترسی به کتاب نیز می‌باشد که خود با وضعیت اجتماعی-اقتصادی خانواده در رابطه است چنانکه در کشورهایی مثل هند میلیونها

کتابخوانی و مطالعه آزاد به عوامل مختلفی اشاره می‌شود. متغیرهای وضعیت اجتماعی و اقتصادی خانواده، محیط خانواده و تعاملات والدین و کودکان، رفتار والدین، دسترسی به کتاب و عوامل فردی از آن جمله‌اند. نتایج تحلیل رگرسیون در این تحقیق به پاره‌ای از این عوامل اشاره دارد. اگر چه توان پیش‌بینی متغیرهای مستقل در این بررسی ($R^2=0/235$) چندان زیاد نبود اما نوع متغیرهایی که در معادله رگرسیون حضور معنی‌داری داشته‌اند حائز اهمیت است. چنانکه دیدیم دختران بیش از پسران مطالعه می‌کنند از این روجنسیت در پیش بینی میزان مطالعه نقش دارد. این نتیجه با بعضی تحقیقات داخلی دیگر هم همخوانی دارد (مثل نخودچی، ۱۳۷۴).

مرتب‌ه شغلی پدر از جمله متغیرهایی است که وضعیت اجتماعی اقتصادی خانواده را بیان می‌کند. این متغیر بازگوکننده سطح تحصیلات والدین نیز هست چون شغل و تحصیلات با هم همبسته‌اند و از طرفی شغل و تحصیلات پدر و مادر نیز معمولاً با هم همبستگی بالایی دارند. به این ترتیب پیشینه خانوادگی را نیز باید در این زمینه با اهمیت

- 1- Whitheadm Capey and Maddren
- 2- Gottfried
- 3- Margoribanks
- 4- Greany and Hegarty

بلکه برعکس چنانکه دیدیم بین مدت زمان تماشای تلویزیون در شبانه روز و میزان مطالعه رابطه مثبتی برقرار است. این یافته نیز با یافته تحقیق قبلی ما روی بزرگسالان همخوانی دارد. بررسیهای دیگر نیز تأثیر منفی تلویزیون بر مطالعه را رد می‌کند (کونین^۲، ۱۹۷۷) حتی وایت هد، کیپی و مادرن (۱۹۷۵) دریافتند که درصد قابل ملاحظه‌ای از کسانی که خیلی مطالعه می‌کنند (سه کتاب یا بیشتر در ماه) مدت زیادی هم تلویزیون نگاه می‌کنند (بیش از سه ساعت در هر بعد از ظهر) همین طور، بسیاری از کسانی که زیاد تلویزیون نگاه می‌کنند در مقایسه با سایرین بیشتر هم کتاب مطالعه می‌کنند، از این رو، این رابطه را نمی‌توان خلاف انتظار قلمداد کرد شاید برای این افراد تلویزیون هم نوعی منبع اطلاعات باشد.

در پایان پیشنهاد می‌شود محققین دیگری که به بررسی عوامل مؤثر بر کتابخوانی و مطالعه آزاد می‌پردازند، بررسی مقایسه‌ای خصوصیات دو گروه افرادی که زیاد مطالعه می‌کنند و افرادی که مطالعه نمی‌کنند را مدنظر قرار دهند.

کودک به دلیل عدم دسترسی به کتاب فرصت رشد این علاقه را در خود پیدا نمی‌کنند. اما در کشورهای دیگری مثل ژاپن والدین ماهانه چند کتاب برای فرزندان خود خریداری می‌کنند (ساکاموتو و ماکیتا^۱، ۱۹۷۳، به نقل از گرینی، ۱۹۸۰).

بر اساس شواهد حاصل از این تحقیق یکی دیگر از متغیرهایی که پیش‌بین معنی‌داری برای میزان مطالعه آزاد به شمار می‌رود و در تحقیق قبلی ما روی جمعیت بزرگسالان نیز اثر آن مورد تأیید قرار گرفته سرعت مطالعه است. بدیهی است هر چه افراد بتوانند سریعتر مطالعه کنند و در مدت معینی مطالب بیشتری را بخوانند، بازخورد بیشتری از کار خود می‌گیرند و این انگیزش درونی آنها را تقویت می‌کند. همچنین این توانایی باعث افزایش تمرکز حواس و رضایت از مطالعه می‌شود.

بنابراین، به نظر می‌رسد که یکی از مهارتهایی که در زمینه ترویج عادات خواندن باید مورد توجه قرار گیرد، مهارت در خواندن و تمرکز حواس است.

متغیر دیگری که در مبحث پیش‌بینی میزان مطالعه آزاد مطرح است، تأثیر تلویزیون است. در حالی که باور عمومی بر این است که تلویزیون عامل بازدارنده فعالیت مطالعه آزاد است. اما یافته‌های ما این را تأیید نمی‌کند،

1- Sakamoto and Makita

2- Quinn

منابع

فارسی

بهرزانی، محمود (۱۳۷۶). فرهنگ کتابخوانی در شهر شیراز، فرهنگ عمومی - شماره ۱۲ و ۱۳ ص ۵۵-۵۰.

بدلی ریحان آباد، ساموئل (۱۳۷۴). بررسی میزان استفاده از کتابخانه در مدارس دوره راهنمایی تحصیلی و متوسطه استان آذربایجان غربی در سال تحصیلی ۷۴-۷۳ شورای تحقیقات اداره آموزش و پرورش آذربایجان غربی.

خیر، محمد (۱۳۷۶). بررسی رابطه برخی شاخصهای طبقه اجتماعی با پیشرفت تحصیلی در گروهی از دانش‌آموزان سال اول دبیرستان نظام جدید، مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، دوره دوازدهم شماره دوم، ص ۷۷-۱۱۴.

ریاضی، عبدالمهدی (۱۳۷۵). "تجربه سایر کشورها در زمینه ترویج مطالعه و کتابخوانی: مورد کشور کانادا"، مقاله ارائه شده به سمینار بررسی راههای ترویج فرهنگ مطالعه و کتابخوانی، تهران، آبانماه، (۱۳۷۵).

کاردانیان، زهرا (۱۳۷۵). بررسی علل عدم گرایش دانش‌آموزان دبیرستانی به مطالعه کتب غیردرسی و تحقیق؛ شورای تحقیقات اداره آموزش و پرورش استان همدان.

مقدس، علی اصغر (۱۳۷۴). منزلت مشاغل در جامعه شهری ایران: مورد مطالعه شهر شیراز، مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، دوره دهم - شماره دوم، ص ۱۴-۱۵.

نخودچی، جواد (۱۳۷۴). بررسی برخی از عوامل مؤثر بر کتابخوانی دانش‌آموزان دبیرستانی شهر تبریز، شورای تحقیقات اداره آموزش و پرورش استان آذربایجان شرقی.

انگلیسی

Beck, D. A. (1991). "improving Fourth Graders' Attitudes towards leisure Time Reading and Increasing Book Involvement". Unpublished paper.

Covington, V. (1985). "Leisur Time Reading Versus Television Viewing Time For Seventh Grade Reading Students". Unpublished Paper.

Greany, V. (1986). Parental influences on reading. *The Reading Teacher*,

39(8), 813-17.

- Greany, V. (1980). Factors related to amount and type of leisure time reading. *Reading Research Quarterly*, 15(3), 337-57.
- Greany, V. & Hegarty, M. (1987). "Correlates of leisure- time reading". *Reading Research Quarterly*, 10(1), 3-20.
- Guthrie J. T. & Seifert, M. (1983). Profiles of reading activity in a communtiy. *Journal of Reading*, 26(6), 498-508.
- Hincks, T. & Balding, J. W. (1988). "On the relationship between television viewing time and book reading for pleasure. *Reading*, 22(1), 40-50.
- Moon, C. & Gordon, W. (1979). The Influence of home on learning to read. *Journal of Research in Reading*, 2, 53-62.
- O'Rourke, J. W. (1979). Are parents an influence on adolescent reading habits? *Journal of Reading*, 22, 340-43.
- Ward B. & ... (1983). The relationship of students' academic achievement to television watching. *Leisure Time Reading and Homework*, National INST. of Education (ED), Washington, DC. Unpublished.

دریافت مقاله: ۷۹/۴/۱۶

دریافت مقاله تجدیدنظر شده: ۸۰/۱۱/۳

پذیرش مقاله: ۸۱/۳/۲۰